کتێبەکانی پەروەردەی ئیسلامی، گاڵتەکردن بە ئایینەکانی.. دیکە شەرکۆ کرمانج

لە بەشی پێشووتری ئەم زنجیرە وتارە ئاماژەمان بەوە کرد کە درێژە بە نیشاندانی ئەو نمونانە دەدەین لە کتێبەکانی پەروەردەی ئیسلامی کە دەبنە مایەی دروستبوونی مرۆڤێکی ڕەهاگەرا و تاکڕەو بەڕادەیەک کە داعشئاسا دەرچێت (تکایە بۆ پێناسەی داعشیزم و ئیسلامیزم تەماشای بەشی یەکەم بکە کە لەژێر ناونیشانی " من بووم نەک شەرزاد حەسەن" بڵاوبۆتەوە). لەوێدا سەرنجی ئێوەمان بۆ بابەتێک لە کتێبەکانی پەروەردەی ئیسلامی ڕاکێشا کە تاکە ڕێگە لە پێش کرستیانەکان مابۆتەوە، ئەوە ملکەچکردن، سەرانەدان، یان ملپەڕاندنە. لەم بەشە بە چەند نمونەیەک نیشانی دەدەین کە منداڵان و خوێندکارانی کوردستان لە کتێبەکانی پەروەردەی ئیسلامی لە جیاتی قبوڵکردنی فرەیی و ڕێزگرتن فێری بێنرخکردنی ئایینەکانی دیکە دەکرێن.

سەرەتا دەبێت ئاماژە بەوە بکەین کە کتێبی پەروەردەی ئیسلامی بۆ پۆلی پێنجەمی سەرەتایی نەک هیچ ڕێزێک بۆ ئایینەکانی دیکە ناهێڵێتەوە بگرە دەکرێت بڵێین کە جێگەیەکی بۆ ئایینەکانی دیکە نەهێشتۆتەوە. لە لاپەڕە ٥٢ ی چاپی ٢٠١١ دا، لە دەقێکی کتێبەکەدا هاتوە کە "ئیسلام ئەو ئاینەیە کە خوای گەورە بۆ مرۆڤایەتی ناردووە و ڕازی نابێت کە ئاینێکی دیکە بەجگە لە ئیسلام هەڵبژێرێت." بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەم تێگەیشتنەش، لە کتێبەکە ئایەتێکی قورئان خراوەتەڕوو کە دەڵێت "إن الدين عند الله الإسلام"، واتە "ئاین لەلای خودا تەنها ئیسلامە." ئەم دەقە ڕێک بە منداڵان و خوێندکاران دەڵێت کە نابێت هیچ ئایینێکی دیکە بوونی هەبێت یان پەیڕەوبکەیت، خۆ ئەگەر ئایینێکی دیکەت هەڵبژارد ئەوە لە ڕێ لادەری چونکە بە فەرمانی خودات نەکردوە.
ئێمە لێرە تەفسیری ئایەتەکە ناکەین چونکە کتێبەکە ئەم کارەی کردوە، لە ڕاستیدا ئیشی من تەفسیرکردنیش نیە بەڵکو شرۆڤەی ناوەڕۆکی ئەو دەقانەیە کە لە کتێبەکەدا هاتوە کە لەم دەقەدا هیچ تەفسیرێک هەڵناگرێت بەجگە لەوەی کە خۆی گوزارشت لە خۆی دەکات.

دیارە لە هەمان کتێبدا باس لە لێبوردەیی ئایینی ئیسلامیش کراوە،

بە پشتڕاستکردنەوەی ئەم تێگەیشتنەش ئەو ئایەتە قورئانییە هێنراوەتەوە کە دەڵێت "لا إكراه في الدين"، واتە "زۆرکردن لە ئاییندا نییە". بەڵام پێش ئەوەی ئەو قسەیە بکات، کتێبەکە لە هەمان لاپەڕە، واتە ٨١، دەڵێت لە ڕوانگەی قورئانەوە کتێبە ئاسمانییەکانی ئایینەکانی دیکە "هەندێکیان دواتر دەستکاری کراون"، واتە بەلاڕێدا براون. ئەمەش بنکۆڵکردن و بێنرخکردنی ئایینەکانی دیکەیە نەک ناساندن و ڕێزگرتن.

لە لاپەڕە (١٠ و ٦٢) ی هەمان کتێبەدا نوسراوە "دەبێت موسڵمان باوەڕی وا هەبێت کە پێغەمبەر (محمد) دوا پێغەمبەرە و هەموو مرۆڤایەتی شوێن ڕێبازەکەی بکەون". بەپێی ئەم دەقەی کتێبەکە بێت هەموو ئەو ئایینانەی کە دوای مردنی پێغەمبەری موسڵمانان پەیدابوون، وەک بەهایی و سیغ، دەبێت وەک ئایین قەبوڵنەکرێن. بەهەمانشێوە، نەک هەر پەیڕەوانی ئەو ئایینانەی دوای ئیسلام هاتوون بەڵکو ئەوانی پێش ئیسلامیش هاتوون دەبێت بێنە سەر ئایینی ئیسلام چونکە دەقەکە زۆق زۆق دەڵێت دەبێت هەموو مرۆڤایەتی شوێن ڕێبازی پێغەمبەری موسڵمانان بکەون.

کتێبی پەروەردەی ئیسلامی بۆ پۆلی دوازدە، چاپی ٢٠١١، بەشی کۆتایی تەرخانکراوە بۆ ئایینناسی، بەڵام بەداخەوە لەجیاتی ئەوەی ئایینەکانی دیکە بە خوێندکارانی کوردستان بناسێنێت چەند مەبەستێکی دیکە بەدیدەکرێن، کە لێرە ناکرێت قسە لەسەر هەموویان بکەین بەڵام ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین.

بەشی ئایینناسی تەرخانکراوە بۆ بەرزگەرایی (ئیستیعلای) ئیسلام وەک ئایین بەسەر ئایینەکانی دیکەدا، واتە ئیسلام وەک ئایینێک کە لە سەروی هەموو ئایینەکانی دیکەوەیە نیشاندراوە. ئەمەش بە چەندین شێوە کراوە، لەوانە: گاڵتەکردن، کەمکردنەوە یان بچوکردنەوەی ئایینەکانی دیکە.

بەشێک لە کتێبی پەروەردەی ئیسلامی بۆ پۆلی دوازدە تەخانکراوە بۆ "ناساندنی" ئایینی هیندۆس. لە لاپەڕە ١١٧، چاپی ٢٠١١ ی دا، نوسراوە: "ئایینی هندۆسی تێکەڵەیەک لە یەکتا پەرستی و فرەخواوەندێتی و پەرستنی هەندێک دیاردەی سروشتی، سەرەڕای کۆمەڵێک بنەماو بەهای فەلسەفی و رۆحی جوان، چەندەها ئەفسانە و جادو و بۆچوونی سەرەتایی تێدایە، کە کاریگەری نەرێنی لەسەر بەشێک لە شوێنکەوتووانی بەجێهێشتووە، لە نەریتە نەرێنییەکانی ئەم ئاینە، جگە لەو سیستەمە چینایەتییە توندو تیژی و زوو بەشودان و ژن هێنانە، کە هەندێک جار لە تەمەنی (١٠) ساڵیدا ئەم کارە دەکەن و

ئەگەر مەردی یەکێک لەو ئافرەتانەش مرد، بۆی نیە تا مردن شو بکاتەوە و دەبێت بەردەوام خەفەت خواردن بۆ هاوسەرەکەیەوە ژیان بەرێتە سەر.”

پێش هەموو شتێک ئەمە ئایینناسی نیە چونکە ناوبردنی ئایین بە ئەفسانە و وەهم و جادو (کە لە لاپەڕە ١١٠ دووبارەکراوەتەوە) کەمکردنەوە و گاڵتەپێکردنی ئایینە. ئەوەی جێگەی سەرنجە، لەم دەقەدا ڕەخنە لە هیندۆسەکان گیراوە بەوەی کە منداڵان/کچان لە تەمەنی دە ساڵیدا بە مێرد دەدەن. ئەمە لە کاتێکدا کراوە کە موسڵمانان بەخۆیان ئەم جۆرە کارانەیان پەیڕەوکردوە. بۆ نمونە، پێغەمبەری موسڵمانان عایشەی لەو تەمەنەدا هێناوە و دواتریش قەدەغەکراوە لە شوکردنەوە. لێرە قسەی ئەمە لەسەر ئەوە نیە کە بۆ هیندۆسەکان یان پێغەمبەری موسڵمانان ئەم کارەی کردوە، پرسیارەکە ئەوەیە بۆ کارێک کە موسڵمانان پراکتیزی بکەن و ڕەوا بێت دەبێت وەک خاڵێکی نەرێنیی لە ئایینەکانی دیکەدا تەماشا بکرێت، ئەوە ئەگەر مەبەست لەم ئاماژەپێدانە لەکەدارکردنی ئایینی هیندۆسی نەبێت.

هەر لە پەیوەند بە پرسی ئایینناسی شتێکی دیکەی زۆر سەرنجڕاکێش لە کتێبەکانی پەروەردەی ئیسلامی کە بۆ ئایینناسی تەرخانکراون بەدیدەکرێت ئەوەیش ئەوەیە کە کتێبەکان زۆر کەم تەرخانکراون بۆ ئەو ئایین و مەزهەبانەی کە لە کوردستان بوونیان هەیە یان ئەوانەی لەگەڵ موسڵمانە کوردەکان لەم ناوچەیەدا دەژین. مەبەستم ئەو بەشەی ئایینناسی کە تەرخانکراوە بۆ ناساندنی ئایینەکانی دیکە بە منداڵە موسڵمانەکان پێش هەموو ئایینێک دەبوایە باس لە ئایینی ئێزیدی و کرستیان و مەزهەبی شیعە بکەن، کەچی ئەو ئایین و مەزهەبانە لە چاپەکانی ٢٠١١ هەر باس نەکراون. لەجیاتی ئەمانە باس لە ئایینی بوزیی و کۆنفۆشیان کراوە. دیارە باسکردنی ئەم دوو ئایینە گرنگی خۆی هەیە بەڵام واچاکبوو خوێندکارانی کوردستان بە ئایینی ئێزیدی و کرستیانی و مەزهەبی شیعیی ئاشناکرابان چونکە ئەو کێشەو گرژیانەی کە ئێستا لە کوردستان و عێراق لەنێوان ئایینەکان دا هەن بەگشتی لەنێوان موسڵمانان و ئێزیدییەکان، موسڵمانان و کرستیانەکان لەگەڵ سوننەکان و شیعەکاندا هەیە. چاپی ٢٠١٥ ی کتێبەکانی پەروەردەی ئیسلامی باس لە ئایینی ئیزیدی و جولەکە دەکەن بەڵام ئەمجارە ئایینەکانی دیکە، کرستیان و هیندۆس و کۆنفۆشی، باس نەکراون.
چاپی ٢٠١٥ ی کتێبی پەروەردەی ئیسلامی بۆ پۆلی یازدەم بەشێکی

تەرخانکردووە بۆ ئایینی جولەکە بەڵام دەقەکان نەک هەر لە دیدێکی ئایینناسی نەنوسراون بگرە دیدی ئیسلام بۆ ئایینی جولەکە خراوەتەڕوو. بۆ نموونە کاتێک باس لە چیرۆکەکانی جولەکەکان و پێغەمبەرەکانیان دەکات، ئەوە ئەو چیرۆکانە دەگێڕێتەوە کە لە قورئاندا هاتوون (تەماشای لاپەڕە ٨٤ بکە)، نەک ئەوانەی تەورات. لەمەش سەرنجڕاکێشتر، سەرەڕای ئەوەی کە تەورات وەک کتێبی پیرۆزی جولەکەکان دەناسێنێت و دەڵێت "بە گوێرەی باوەڕی ئەمەی موسڵمانان [تەورات] لە بنەڕەتدا پەیامی خودایە و لە ئاسمانەوە بۆ موسا" نێردراوە بەڵام دواتر دەڵێت "لە کاتی وێرانکردنی پەیکەرەکەدا [کە پێدەچێت مەبەستی ڕوخاندنی پەرستگای یەکەمی جولەکەکان بێت] لە سەردەمی هێرشی پادشای بابلی (بوختی نەسردا) ون بوون و سەر لەنوێ نوسرایەوە و بەوەش وەکو خۆی نەما و شتی دیکەی تێکەڵ بوو. تاکە یەک پرسیاریش لە کۆتایی ئەم بەشە خراوەتەپێش خوێندکاران ئەویش بۆ زەقکردنەوەی بانگەشەی دەستکاریکردنی تەوراتە لەلایەن جولەکەکانەوە.

بەکورتی، کتێبەکانی پەروەردەی ئیسلامی وەک داعش و داعشئاساکان گاڵتە بە ئایینەکانی دیکە دەکەن و بە لەڕێلادەر و دەستکاری کراویان لە قەڵەم دەدەن. هاوکات، وەک داعشییەکان ڕێگە بە پەیڕەوکردنی ئایینەکانی دیکە نادەن. دیارە کتێبەکانی پەروەردەی ئیسلامی لە زۆر شوێنی دیکە باس لە قەبوڵکردنی ئایینەکانی دیکە دەکەن بەڵام دژایەتییەکی زۆر لەنێو دەقەکاندا بەدی دەکرێت، بەوەی لە شوێنێک باس لە فرەیی دەکرێت لە دوای ئەو دەڵێت بێجگە لە ئیسلام هیچ ئایینێکی دیکە قەبوڵ ناکرێت و مرۆڤایەتی هەمووی دەبێت پەیڕەو لە ڕێبازی ئیسلام بکات. بۆیە دەکرێت بڵێین کە بەگوێرەی ئەو نموونانەی کە لێرەدا خرانەڕوو کتێبەکانی پەروەردەی ئیسلامی مرۆڤی داعشئاسا بەرهەم دێنن، مرۆڤێک کە فرەیی ڕەتبکاتەوە و پێداگری لە تاکڕەوی و تاکئایینی بکات.

ڕەفزکردنەوەی پەیوەندی

هاوڕێیەتی؛ سارتەر و سارتەر..
نووسینی: هاوڕێ خالید

***فەلسەفە و مرۆڤ**

بۆرایی فەلسەفاندنی چەمکی (هاوڕێیەتی) (Friend ship) لە فۆرمە تەقلیدییەکەیدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەفلاتۆن. کاتێك لەسەر بنەمای چینەکان جۆری پەیوەندییە هاوڕێیەتییەکانی پۆلێن کرد. تیۆری ئەفلاتۆن (تاك لە پێناو گشت) جەخت لە ناوەندییەتی سیستەم دەکاتەوە بۆ ئامانجی بەدیهێنانی چاکەی گشتی و هارمۆنی. بەم پێیە رۆڵ و پێگەی تاك و سروشتێکی ئامرازەکیی و شوێنکەوتەیی بەرژەوەندییە گشتییەکانی هەیە. لەم چوارچێوەیەدا پەیوەندی (هاوڕێیەتی) ئەفلاتۆنی بەپێی تیۆری ئایدیاکان لەسەر بنەمای فەزیلەتە ئەخلاقی و مەعریفییەکان رێکخراوە. بەپێی سیستەمی ئەفلاتۆن پەیوەندییە هاوڕێیەتییەکان پابەندی چوارچێوە و سنوری چینەکانە. بۆ نموونە بیرکرنەوەیەکی لەو جۆرەی هەیە کە پەیوەندی نێوان (زانا و نەزان) ناعەدالەتی لێدەکەوێتەوە چونکە ئەو دووانە خاوەن دوو فەزیلەت و ئاکاری جیاوازن. ئەم فۆرمە ئایدیالیستییە ئەفلاتۆنییە؛ وەك نەریتێك لەگەڵ فەلسەفەدا درێژدەبێتەوە تا سەردەمی هاوچەرخ و بەتایبەت دەرکەوتنی فەلسەفەی بوونخوازی..

لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا، لە ئەنجامی هەڵخلیسکانی پرۆژەی ڕۆشنگەری بۆ ناو مەیدانە سەربازییەکان، لەلایەن -منداڵە ناڕەسەنەکەی فەلسەفە – (سیاسەت)، مرۆڤ کەوتە گێمی خوێناوی خۆیەوە. بەمە هەموو سیستەمە واتاییەکان لە گۆ کەوتن. هیچ بەهایەکی ئاکاری بۆ مرۆڤ نەمایەوە. شەپۆلی ناڕەزاییە جەماوەرییەکان ڕوو لە هەڵکشان بوو مرۆڤ خەریك بوو لە هاواری خۆیدا دەخنکا. لەم بارودۆخەدا بوونخوازی وەك هێزی لەرینەوەی ئەو دەنگانە دەرکەوت. نوێنەرەکانی بۆ تیکەڵکردنی فەلسەفە و ئەدەب، (مرۆڤ) یان تا ئەوپەڕی بەرزکردەوە. بەمەش مرۆڤ لە تەونی ئاڵۆزی سیستەمی پێناسەکان کرایەوە و پاشان کرایە ناوەندی بوونی خۆی و خرایە ناوەندی گەردوون وەك یەکەمین و دوا ئامانج پێناسە کرایەوە. ئەمە بەفەرمی یەکەم کۆتاییهێنان بوو بە سەرجەم پێناسە و چیرۆکە میتافیزیکییە نەریتییەکان بۆ مرۆڤ. لەم چوارچێوەیەدا بوونخوازی ڕۆڵێکی گرنگ و کاریگەری گێڕا، یەکێک لە دیارترین فەیلەسوفەکان سارتەرە، بۆ پڕۆژەی بنیاتنانەوەو پێناسەکردنەوەی مرۆڤ، مەرگی

سەرجەم سیستەمە میتافیزیکی و ئایدیۆلۆژییەکانی راگەیاند.

***ئۆنتۆلۆجیای مرۆق و سارتەری فەلسەفی**

دیووی فەلسەفی سارتەر بۆ ڕەفزکردنەوەی لۆجیکی فەلسەفەی نەریتی (دیکارت - ئەفلاتۆن) دەستپێکرد. پاشان لە ڕێگەی پرسیاری: ئەگەر من بوونم نەبێ کێ بیر دەکاتەوە؟ کۆجیتۆی دیکارتی ئیفلیج کرد و بوونە ئۆنتۆلۆجییەکەی لە کۆجیتۆی نوێدا پێشخست.. بۆ هەڵگەڕانەوەی کۆجیتۆ، سارتەر جەخت لە بنەمای ئەپریۆری بوونی (بوون پێش چییەتی) دەکاتەوە؛ واتا بە دەستکاریکردنی لۆجیکی فەلسەفاندن بنەمای (لە پێشینەیی بابەتی بۆ لە پێشینەیی خود) گۆڕی. پشتبەستوو بەم بنەمایە، چوارچێوەی تیۆرییەکەی لە پڕۆژەی بنیاتنانەوەی (مرۆق) بە جەختکردنەوە لە ڕەسەنییەتی (خود-ئیگۆ) بنیاتنا…. بەمشێوەیە دوای ئەوەی سارتەر ڕاستەخۆ لەناو سەری دیکارتەوە دەستپێدەکات، ئاپارتمانی مێژووی داڕماند و دووبارە کۆجیتۆی فۆرمەلە کردەوە.
پڕۆژەی (مرۆق) ی سارتەر لەسەر دوو بنەما بنیاتنراوە:

1. لە کۆجیتۆی گەورەدا: (من هەم، کەواتا بیردەکەمەوە) سارتەر بوونە ئۆنتۆلۆجییەکەی مرۆق (بوون بۆ خۆ) پێشدەخات. وەك ئامادەکارییەك بۆ بنیاتنانی کۆجیتۆی بچووك: "مرۆق بوونی پێش چییەتییەکەی دەکەوێت". بەمشێوەیە لە هەنگاوی یەکەمدا بنەمایەکی بابەتی بۆ (فەلسەفەی خود) بنیاتنا.
2. لە کۆجیتۆی بچووکدا: بە (مرۆق مەحکومە بەئازادی) سارتەر (میتافیزیکای ئازادی) دادەمەزرێنێت و جەخت لەسەر حەتمی بوونی "ئازادی ڕەها" دەکاتەوە. (من-خودییەتی تاک) پێناسە دەکات بەوەی: (ئازادی پێشمەرجی بوونی منە) بەمشێوەیە مرۆق بە فۆرمی بوو بە خاوەنی یەکەمین میتافیزیکای خۆی. بە دەکترینی ئازادی سارتەر هەموو تۆڕ و تەونە میتافیزیکییەکانی لەبارییەك پچڕاند…. تێزی "ئازادی ڕەها" لە ڕێگەی زنجیرەیەك چەمکەوە شۆڕدەبێتەوە بۆ ناو سەرجەم کارە ئەدەبی و فەلسەفییەکانی و خۆی دەخزێنێتە بۆشایی نێوان (ئیگۆ و ئەویتر) سروشتی بوونی لە پەیوەندییەکانەوە دەردەکەوێت. وەکو: خۆشەویستی، و هاوڕێیەتی و ترس و ڕەشبینی و هتد…

***ئەنسرۆپۆلۆجیای سارتەر و پەیوەندی هاوڕێیەتی:**

مێژوونووسانی فەلسەفە ئاماژە بەوە دەکەن کە ڕەهەندی ئەنسرۆپۆلۆجیی سارتەر لە ژێر کاریگەری تێزەکانی کارل مارکس دایە. بەڵام کەموکوڕییەك لەم تێگەیشتنەدا هەیە، چونکە لە

باسی پەیوەندییەکان و بەدیاریکراوی چەمکی (هاوڕێیەتیی)، سارتەر بەشێوەیەکی جیاواز مامەڵە لەگەڵ ئەو چەمکە دەکات.
لەو چرکەساتەی (ئیگۆ) ی مرۆڤ بۆ (ئەویتر)ی ناو واقیع دەکەوێت، دیووی ئەنسرۆپۆلۆجیای سارتەر دەستپێدەکات. لەوێدا سارتەر بەتەواوی دەستبەرداری ئەنسرۆپۆلۆجیای مارکس دەبێت و دەگەڕێتەوە بۆ ماکیاڤیللی.
ئەگەر مرۆڤی باڵای نیتچەیی بریتي بێت لە هێڵکشان بەرەو (سوپەر ئیگۆ)، ئەوا مرۆڤی ڕەسەنی سارتەری بریتییە لە گەیشتن بە (خود- ئیگۆ) ی خۆ بەتەواوی.. گەیشتن بە خود بۆ واتای خۆ داماڵین لە سەرجەم ڕەهاکانی ئەویتر(ئەوانیتر).
بەم واتایە مرۆڤی ڕەسەنی سارتەر ئەوەیە لە کەسایەتی (ئیگۆ) بەتەواوی بەر خودی خۆی دەکەوێت و بوونە ڕەسەنەکەی دەردەخات. کە سارتەر ناوی ناوە (بوون بۆ خۆ)..
دوای ئەوەی لە کتێبی *بوون و نەبوون* دا سارتەر، پرسی (ئازادی) مرۆڤ بەتەواوی یەکلا دەکاتەوە، لە ڕێگەی: (ئازادی پێشمەرجی بوونی منە.) مرۆڤ بەتەواوی لە هەموو سیستەمێکی ئاکاری دادەماڵێ و بە دامەزراندنی ئاکاری بوونخوازانەی دەگەیەنێ و لەڕێگەی چەمکی (بەرپرسیارییەتی) و بە گوزارشتی ((ئازادی تا ئەوپەڕی)) دەیخاتەوە بەردەم (ئازادی) یەکانی خۆی. بەمشێوەیە تێزی "ئازادی ڕەها" لە ڕێگەی دەستەیەک چەمکەوە شۆڕدەبێتەوە بۆ ناو سەرجەم کارە ئەدەبی و فەلسەفییەکانی و خۆی دەخزێنێتە بۆشایی نێوان (ئیگۆ و ئەویتر) لە ڕێگەی پەیوەندییەکانەوە سروشتی خۆی دەردەخات.

***سارتەر وەك فەیلەسوف و ڕەفزکردنەوەی پەیوەندی هاوڕێیەتی:**
بەر لە هەر شتێك بوونخوازی فەلسەفەی هەڵوێستە، فەلسەفەی بەرزکردنەوەی (نا) یە بە ڕووی جیهانی دەرەوەی ئیگۆدا. ڕەفزکردنەوەی پەیوەندی هاوڕێیەتی لەلایەن سارتەر وەك فەیلەسوف، پشت ئەستوورە بە تۆماری سەرنجەکانی تیۆری (سروشتی مرۆڤ)ی ماکیاڤیللی. سارتەر بە گەڕانەوە بۆ ماکیاڤیللی لەگەل پەیوەندی هاوڕێیەتی هەردوو پارادایمی (ئەفلاتون-هیگڵ) و دیدگای مارکس و مارکسییەکان بەتەواوی ڕەتدەکاتەوە…

ئەنسرۆپۆلۆجیای ماکیاڤیللی
سیستەمی بیرکردنەوەی ماکیاڤیللی و سەرجەم بۆچوونە سیاسی و ئەنسرۆپۆلۆجییەکانی لەسەر بنەمای تۆماری سەرنجە سایکۆلۆجییەکانی ئەو بۆ مرۆڤ بنیاتنراوە. بە تێگەیشتنی ماکیاڤیللی مرۆڤ:

پاڵنەرێکی ناوەکی شەڕانگێز و هەڵپەرستیان هەیە و بەگشتی دووڕوو درۆزن و چڵێس و تەماحکارن. بەو پێیە خەڵک ملکەچی چاکەی گشتی نابن و هەرگیز کاری باش ناکەن ئەگەر هێزێک (بەواتای دەسەڵات) چاودێریان نەکات. ئەم خەسڵەتانە ڕێگرن بۆ ئەوەی دەوڵەت توانای بەجێهێنانی ویستەکانی کۆمەڵەی هەبێ. لەبەرئەوە دەوڵەت ئازادە و پێویستی بە زاڵبوون بەسەر مەیلی خۆپەرستانەی خەڵکدا هەیە، بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە "چاکەی هاوبەش" پێچەوانەی مەیلی سروشتی مرۆڤە، کە ماکیاڤیللی بە دەسەڵاتی دەوڵەتەوە دەیبەستێتەوە. ئەم وێناکردنە نەگەتیڤەی ماکیاڤیللی بۆ مرۆڤ ڕوانگەی ئەنسرۆپۆلۆجیای سیاسی ئەو بنیاتدەنێت، بەشدارییەکی بنچینەیی لە بیناکردنی ئەرگیومێنت و بیرۆکەی سەرەکی تێزی "میر" دەکات، بۆ ئازادکردن و دەستکراوەیی "میر"ی فلۆرەنسا لە بەکارهێنانی (لۆجیکی هێز) و بەکارهێنانی دەسەلاتەکانی بە ئامانجی ڕێکخستنەوەی سیستەم.

سارتەر ئەم وێنە نەگەتیڤەی سروشتی مرۆڤ دەگوازێتەوە بۆ ناو پرۆسەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە تایبەتییەکانی وەک: هاوڕێیەتی و خۆشەویستی. لەسەر بنەمای ئەم تێبینییانە وایدەبینێت: کاتێک ئەویتر بە پاکێجێک پڕۆژەی بەرژەوەندخوازانەی تایبەتی دێتە ناو بوونمانەوە و کاریگەری دەخاتە سەر سنوری ئازادییەکانی (من) و سروشتی پەیوەندییەکان بە سیاسی دەکات، لە پەیوەندیی هاوڕێیەتییدا (ئیگۆ)ی من بەشێک لە ئازادییەکانی بوونی لەبەرامبەر ئەویتر لە دەستدەدات.. هەروەك لە شانۆگەری دا هەڵوێستیکی تەواو نەگەتیڤ وەردەگرێت دەڵێت "دۆزەخی من ئەویترە". ئەویتر لەلای سارتەر بریتییە لە هەمووی کە گوزارشتە لە (ئید) بە چەمکە فرۆیدییەکەی. بێگومان سارتەر بەو پێیەی کە (بوونخوازە و فینۆمینۆلۆجییە) ئەم هەڵوێستەی سارتەر بنەماکەی لە ئەزموونەوە سەرچاوەی گرتووە، ئەمە وەک جۆرێک گلەیی و بەشێوەیەکی نەگەتیف دەردەبڕێت. تا دواجار، بەتەواوی قەناعەتی شەخسی خۆی دەردەبڕێت بە گوزارشتی: (مرۆڤ تەنهایە). ڕەشبینی خۆی پێشانیدەدات و لەوە دڵنیامان دەکاتەوە کە هەرگیز ئەگەرێکی وا لە ئارادا نییە کە مرۆڤ لە پەیوەندی هاوڕێیەتیدا بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خۆی هەڵپەسێرێ…

دۆکترینی ئازادی و پرۆسەی هاوڕێبوون

سارتەر لە بوون و نەبووندا دەڵێت: "مرۆڤ بە ڕەهایی ئازادە" واتای تەواوی ئەم گوزارشتە ئەوەیە: مرۆڤ بە ڕادەیەک ئازادە تا ئەوەی دەتوانێت تەواوی ئازادی خودی ڕەفزبکاتەوە. بەلام بە ڕەفزکردنەوەی ئازادی، دیسان پێویست بە ئازادی تەواو دەکات. بۆیە لە کۆتاییدا

د□□□ت: "مر□ق م□حکومە بە ئازادی" و کەواتا مر□ق و ئازادی یەک شتن و "ئازادی جەوهەری مر□ق□". ب□ دیووە ئاکارییەکەیدا، پرەنسیپی ئازادی خود، یارمەتی مر□ق د□دات، تاوەکو بوونی ڕاستەقینەی خۆی دەربخـــات و پڕ ببـــیت لە بـــوونی خۆی و مرۆڤێکـــی یەک ڕوو و یەک کەسا یەتی درووستدەکات.

لە ئاستی تیۆریـدا سارتەر هەموو ئایدۆلۆژیا و سیستەمێکی فیکری ڕەتـــدەکاتەوە کە فشـــار دەخاتەســـەر ســـنوورەکانی ئیگۆ و مەودا و پانتاییەکـــانی ئـــازادیی تاکەکـــەســـی دەبەزێنێـــت. لەوانە ئەفلاتۆن، مارکس، تەنانەت ماکیاڤیلیش و هتد….

- ڕەفزکردنەوەی ئەفلاتۆن و ماکیاڤیلی

  سەرجەم بیرۆکەکانی ئەفلاتۆن و ماکیاڤیلی ڕێگرن ل□ بەردەم تاک بـــوون و دەرکەوتنـــی (ئیگۆ) لە بە خـــودی خۆی. (پرۆســەی ڕەفزکردنەوەی ئیگۆ) لە پێناو چاکەی گشتی (سیستەم) چەقی پڕۆژەی ئەم پـــارادایمە فیکرییـــانە پێکـــدەهێنێت. بۆیە دژایەتیکردنی ئیگۆ بۆ بە چۆکداهێنانی ل□ بەرامبەر ئەویتردا وەک دوا ئامانج شکۆدارە. بەم واتایە تێزی ئەم پارادایمانە ڕێگرن ل□ بەردەم راستەقینەی مرۆڤ و واتاکانی مرۆڤ بوون.
- ڕەفزکردنەوەی دیدگای مارکس و مارکسییەکان

  ئەو دیـــووەی کە پەیوەنـــدی بە مارکســەوە هەیە، کە پەیوەنـــدی هاوڕێیانەی کرێکاران لە پێناو ئامانجێکی دیکەدا لە پێناو دەرچوون لە نامۆیی بەرامبەر ئەویتر بە پێویست دەزانێت. واتـــا ئامـــانجەکە لە پێنـــاو خۆیـــدا نییە، بەڵکـــو لە پێنـــاو ئامانجێکیترە. بەمەش خودی پەیوەندی هاوڕێیەتیی ئامرازی کۆکـــردنەوەی هێزێکـــی یەکگرتـــووە لە پنتێکـــدا، کە دواجـــار ئامانجی ڕزگار بوونە لە نامۆیی گشتی.

  ڕەخنەی ســـارتەر لە مـــارکس و مارکســـییەکان ئەوەیە کە ئەمـــان تەنها لە ڕەهەندی (ئابووری) یەوە مر□ق پ□ناسە دەکەن. ئەمە لە کاتێکدا ڕەهەندی سایکۆلۆجیی مر□ق فرە ڕەهەندو قوڵە پێویستە باشتر لێی تێگەین. لەلایەکیتر مادام مر□ق پ□□ژەیەکی کـــراوەیە، کەواتە لە (چـــــوون یـــــان دەرچـــــوون) لەهەر پەیوەندییەکـــدا لە هەر چرکەساتێـــدا بەتەواوی -ئـــازادە-. زۆرجـــار ئەمە لەلای چەپە ڕادیکاڵەکـــان بە تـــاوان و تۆمەتـــی خیانەت لێکد□ر□تەوە. سارتەر هەڵوێستی خۆی بەرامبەر ئەو دۆخە دەردەبڕێت پێی وایە: دەشێت بیرو بۆچوون و ئایدیاکانی هاورێیانی □□زانی خەبات کردنمان بگۆڕین. ئەمە بەو پێیەی کە مر□ق خاوەن شعورەو بیردەکاتەوە.

سارتەر وەک هاوڕێ و ڕەفزکردنەوەی سارتەری فەیلەسوف

لە بەشی یەکەمدا سارتەر وەک فەیلەسوف، بە ڕەتکردنەوەی سەرجەم مۆدێل و پارادیمە فیکرییەکان داوای ئازادی تەواوەتی بۆ ئیگۆی تاکەکەس دەکات. بەشی دووەم بە تەواوکردنی واتای ڕاستەقینەی ئازادی سارتەر بە پرەنسیپی بەرپرسیاریەتی سەرجەم دیسپلین و هێزە مەعریفییەکان و گشت ئەو هۆکارانەی هەزموونی تاک لە ناوچەی (ئەویتر) دا فراوان دەکەن، ڕێتدەکاتەوە… بەو واتایەی کە میشیل فۆکۆ دەڵێت: (زانین هێزە.) ئەم هێزە و هێزەکانیتریش زۆرجار خۆیان دەخزێننە نێو پەیوەندییەکانی ئیگۆ و ئەویتر و سروشتی پەیوەندییەکان تێکدەدەن و کێشە و گرفت لەبەردەم ئازادییە تاکەکەسییەکان درووستدەکەن. زۆربەی جار هۆکاری ناکۆکیی و ململانێکان و درووستبوونی سەردەستەو ژێر دەستەی لێدەکەوێتەوە و دوو ئیگۆ بەرامبەر یەکتر رادەگرێت. کە ئەمە جەوهەری باسەکەیە. کەواتە سروشتی پەیوەندی هاوڕێیەتی بوونخوازانە چۆنە؟
دوای ئەوەی لە کتێبی (بوون و نەبوون) دا سارتەر ستایشی هاوڕێیەتی دەکات و دەڵێت: هاوڕێیەتی شتێکی شکۆدار و بەهێزە، بەڵام ئەوەی هەندێکجار ئەمەی تووشی بێباوەڕی کردووە ئەو هەڵوێستە نەرێنیانەیە کە لە هەندێک “هاوڕێ” یەوە سەرچاوە دەگرێت، بەتایبەتی کاتی تەنگانە و نائارامییەکان، ئەمە وامان لێدەکات بە هاوڕێیەتی و دۆستایەتیمان تووشی هەستیاری ببین، کە ئەمەش جۆرێک لە بەدگومانی لە ئێمەدا دروستدەکات......
بەم واتایە هاوڕێ ئەو کەسەیە کە یاوەری بوونمان دەکات، کاتێک کە ئێگۆ لەبەردەم ئەویتردا واتاکانی ڕەسەن بوونی لەدەستدەدات. یان کاتێک مەوداکانی ئازادی سنووردار دەکرێت، هاوڕێ ئەو کەسەیە: لەڕێگەی هەست و سۆزی دەروونی و خۆشەویستییەوە، بوونی هەڵدەکشێت و دەڕژێتە ناو بوونی ئێمەوە، جەخت لە بوونی ئەو کەلێن و بۆشاییە دەکاتەوە کە کەوتۆتە ناو بوونمانەوە، بەمەش هەم بوونی ئێمە تەواو دەکات و هەم واتاکانی هاوڕێیەتی و پرەنسیپی بەرپرسیاریی هاوڕێیانە بە ئاکت دەردەکەون. دوای ئەوەی ڕێگەی پرەنسیپی بەرپرسیارییەتی هاوڕێیەتی مافی هاتنە ناوبوونمان وەردەگرێت بە پاڵنان و سەرخستنەوەی بوونی گیربوومان بە ئامانجی دووبارە بەواتاکردنەوەی و گەیشتنەوەی ئێگۆ بە خودی خۆی…. بەمشێوەیە هاوڕێیەتی پرۆسەیەکە و ڕەنگە چەند چرکەساتێکی کورتی زۆر خێرا بێت زوو تێپەڕێت. هەڵوێست وەرگرتنە بەشێوەیەکی کاتی. بەمەش هاوڕێیەتی لە خۆیدا سروشتێکی سەنگینی هەیە و کاتێ کە ئەوانیتر ون دەبن، بوونی ئەو لە تەک ئێمەدا دەردەکەوێت.

هاوڕێکانمان ئەو کەسانەن کە بنەمای سیاسی و بەرژەوەندیی خودی لەبەرچاو ناگرن بۆ هاتنە ناو بوون یان ئازادییەکانی ئێمە لە پەیوەندی هاوڕێیەتییدا. بەم واتایە هاوڕێیەتی لە دیدی سارتەر پرۆسەی پەسندکردن و هەڵبژاردنی (ئیگۆ) ی ئەویترە، وەک خۆی بەتەواوی. هاوکات جەختکردنەوەو پڕکردنەوەی ئەو بەشەی بوونی ئێمەیە لە کاتی قەیرانەکاندا… کەواتا هاوڕێیەتی لە دیدی بوونخوازییدا، پرەنسیپی بەرپرسیارییەتیی وەک زەرورەتێکی ئەخلاقی بۆ پاراستنی بوون و ئازادییەکانی (ئیگۆ) ی ئەویتر پێشدەخات.
لە کۆتاییدا -سارتەر وەک هاوڕێ- خەفەتبارە بە لەدەستدانی هاوڕێیان وەک دەڵێت: "ئای چەندە بە ئازارە لەدەستدانی هاوڕێیان" بەم واتایە نکوڵیکردنی سارتەر لە هاوڕێییەتی، بە ڕەهایی نییە، ئەو زۆر هاوڕێیانە دەردەکەوێت لە زۆر کاتدا بەڵام ئەو لەسەر بنەمای ئارادی ڕەها گریمانەکانی دەستپێدەکات دانانان بۆ پەیوەندی هاوڕێیەتی، بە واتای خستنە ژێر بەرپرسیارییەتی دێت. بەڵام سارتەر نایەوێ بکەوێتە پارادۆکسێکی لەو شێوەیە، بۆیە هەڵوەستە خودییەکانی خۆی، پێاورپێن لە بەهای بەرزی ئەخلاقی، لەڕێگەی ڕەتکردنەوەی نەبەی 57 خۆی پێ دەکات لە مرۆق بوون و هاوڕێیەتی و یاوەریکردنی مرۆق. دواجار تووندوتۆڵ هاوڕێیەتی بە مرۆق بوونەوە گرێدەدات.دەڵێت: هاوڕێیەتی پێ بوونە ئەوەی بوونی خۆی پەراوێز خستووە ناتوانێت ببێ بە هاوڕێ.

نووسینی: هاوڕێ خالید

رازەکانی ئەوین و هەناسەکانی دەریا-4- تێکست: ستیڤان شەمزینی

رازی چوارەم

تۆ لەگەڵ من بڕوانە
لە نیشتنەوەی "باز"ی غوربەت لەسەر شانم
لە هەڵوەرینی تەمەنی پەپولەیەکی بێ نەوا

لە تێپەڕین بەناو سنوورەکانی قەدەغەدا
لە جەنگە بێ باروو تەکانی عەشق
تۆ لەگەڵ من بڕوانە
لە رۆیشتن بەسەر تەنافی چارەنووسدا
لە بەربوونەوەی ئەستێرەیەکی بریندار
لە دیمەنی جوانەمەرگ بوونی گوڵە حاجیلەکان
لە ترسناکیی دیمەنی ئەو خەونانەی نایبینین

لە هەر کوێ بیت
بە چاوی شیعرێکی دڵتەڕ ئەتبینم
جۆگەلەی ئەسرینەکانم ئەمهێننەوە بۆ لات
باڵندەی هەستم بۆ کوێ بفڕێت
سەرئەنجام دەگاتەوە بە ئاسمانی روونی تۆ
لە هەر کوێ بیت
لە دووری دوورەوە ئاگرەکەت ئەناسمەوە
ئەو شیعرانە ئەتدۆزنەوە بۆت ئەنووسم
بە باڵای هەر چەمێکدا بڕوانم
سەرئەنجام ئەمباتەوە بۆ کەنار دەریای تۆ

دڵم دەکەوێتە خورپە
کاتێک ئەبینم شیعرەکانم ناتوانن
ئاگرێک لەسەر رۆحت بکەنەوە
کاتێک ئەبینم نامە بێ ئۆقرەکانم
ناتوانن پەنجەرەی دڵت بکەنەوە
کاتێک ئەبینم شەپۆلەکانم ناتوانن
بەرەو رووی کەشتی روانینت ببنەوە
دڵم دەکەوێتە خورپە
کاتێک ئەبینم ئەو شەیتانەی ناو سەرم
ناتوانێت رازی ئەوینێک بخوێنێتەوە
کاتێک ئەبینم ئەو دەستە تەزیوانەم
ناتوانن خۆیان ل□ بەر ئاگردانی
دڵی پەرییە ژنێک گەرم بکەنەوە
کاتێک ئەبینم پەلکەزێڕینەی ئارەزووم
ناتوانێ ژووری تاریکی تەنهایی

دەریا ژنێک رووناک بکاتەوە

کتێبی دەریام خوێندەوە
لاپەڕەکانی ئاو بوون و
بەرگەکەشی شەپۆل
کە پڕ بوو لە چیرۆکی
پاپۆڕی تێکشکاوی چارەنووس
یان حکایەتی ماسییە یاخییەکانی عەشق
پڕیش بوو لەسەربردەی ئەو دەنکە مرواریيانەی
دەریا لە چاوی هەمووانی شاردۆتەوە
کتێبی ئەوینم خوێندەوە
لاپەڕەکانی ئاوریشم بوون و
بەرگەکەشی باران
کە پڕ بوو لە داستانی نەخوێندراوەی فڕین
یان گێڕانەوەی درەوشانەوەی سەرمەدییەکانی نیگا
پڕیش بوو لە وەسفی ئەو دڵە غەمبارانەی
وەک سمۆرە گوێزی عەشقیان شاردۆتەوە
ئەوین کتێبێکە فرمێسک ئەینووسێتەوە

گوێ لە گۆرانییەکانم بگرە
گۆرانییەکی حەزین بۆ لاواندنەوەی
ئاوێنە شکاوەکانی ئارەزوو
گۆرانییەکی شاد بۆ سەماکردنی
گوڵە قەرسیلەکانی غەریزە
گۆرانییەکی ئارام بۆ خەواندنی من
لە نێو بەهەشتی مەمکەکانی تۆ
شیعرەکانم بخوێنەوە
شیعرێک کە لە شەوانی غوربەتیدا
ئەتباتەوە کۆڵانێکی رووناکی نیشتمان
شیعرێک لە تەمتوومانی نائومێدیدا
دەستت ئەگرێت بۆ هەسارەی تریفە
شیعرێک لە کیشوەری مەراقەوە
وەک گەردەلوولێکی رووخێش
ئەتهێنێت بۆ ژێر ساباتی رۆحی من

هەر کاتێک تۆ بێیت
ئاسمانم پڕ دەبێت لە ئەستێرە
شەوەکانم لێوانلێو ئەبن لە بریسکە
رۆژەکانم سەراوڕێژ ئەبن لە پێکەنین
هەناسەکانم تەژی ئەبن لە گوڵاو
رێگاکانم ئەبنە فەرشی نوور
هەر کاتێک تۆ بێیت
شەقامی روانینم رووناک ئەبێتەوە
درەختی خەیاڵم شیعری نوێ ئەگرێ
نسرمی چاوەکانم پڕ ئەبن لە خۆرەتاو
بولبولی نوستووی سۆزم
ئاوازێکی خوساوەی لێک ئاڵان ئەچڕێت
تۆ کەی دێیت ئەی کازیوەی بەیان
لەوەتی لە دایکبووم هەر چاوەڕێم؟

کاتێک لە تۆ نزیکم
خەونێک ئەمبینێت،
دەریایەک پێکەنین ئەمخواتەوە
“کەو”ێک رازەکانم ئەکاتە
سەمفۆنییەک لە قاسپە
سوپایەک لە رووناکی
قەڵا تاریکەکانم داگیر ئەکات
گەردەلوولێک لە شەرابی ماچ
تا “ئۆرگازم”م ئەمبات
کاتێک لە تۆ دوورم
ئەبمە پەیکەرێکی رەنگ زەردی
زەمەنی سۆمەر
بە شەمەندەفەری مەراق
تا وێستگەی ون بوون ئەڕۆم
ئەکەومە ژێر هەرەسی
چیاکانی نائومێدییەوە
فرمێسک دێت و
چی گەنجینەی زەردەخەنەمە
وەک دەستکەوتی غەزەوات تاڵانی ئەکات

ئەگەر ئەتەوێت بمناسیت
نەوەی عەشتارم،
دواین دڵۆپە خوێنی ئاشوورم
بە ئەسرینەوە ئەمرم و
بە پێکەنینەوە زیندوو ئەبمەوە
لە دڵی خۆمدا زیندانم،
لە باوەشی ژنێکیشدا ئازاد
شۆڕشگێڕێکی بەزیوم و
کۆیلەی شۆخێک
ئەگەر ئەتەوێت بمناسیت
چیرۆکێکم بە پەڕەمووچی جوانی نوسراوم
جامێ ئاوی بەهەشتم
بە هەڵە رێم کەوتۆتە سەر زەوی
دەنگم شمشاڵی عەشقە و
مێشکم شەکردانی شیعر
پێنووسەکەم تۆفانە و
روانینە ئاگراوییەکانم جادوو

تێکست: ستیڤان شەمزینی

چەند کۆپلە شیعرێکی خاتوو موژگان کاووسی

□لەگەڵتم
لەو کاتەوە کە پەپوولەی دڵم فڕی
لەگەڵتم
هەتا فڕینی دوایین هەناسەم
دێمەوە و
پێکەوە ڕێگای ڕوونا کی دەپێوین

دێمەوە
من ئاشق ترین ڕێبوارم ئەگەر تۆ هاوڕێم بی.

ئاو
ئاو
ئاو
لافاو

هێرشی ئاو
ئاوی خنکاند
منم لافاو

لەهوار
هات
برد
تن
من

بە سۆرانی و لەکی

دار سێیز بی
دوماتر
ڕەسن چییە سەرێ

کاشکا دار
سەرنەگرتا..

هەتاو
هەتاهەتایە
هەر تاوە
تاو
تۆ

سووتام

خۆزگە تاوت
هەتاهەتایی بووایا ..

موژگان کاووسی
خەزەڵوەری ۱۴۰۰ی هەتاوی

بەندیخانەی کەچوویی کەرەج .

---

*موژگان کاووسی زمانناس و مامۆستای زمانی کوردی، لە کوردە لەکەکانی ناوچەی کەلاردەشتی باکووری ئێرانە، لەسەر گوتنەوەی وانەکانی زمانی کوردی بۆ ماوەی سێ ساڵ خرایە زیندان و لەو رۆژانەدا ئازاد بوو…